

Владислав Господин

**(Н)ЕТИКЕТ И ВЪЗПИТАНИЕ
С ФОКУС КЪМ ЮНОШИТЕ**

София, 2011

Рецензенти:

доц. д-р п.н. Сийка Чавдарова-Костова

доц. д-р Иванка Мавродиева

Всички права запазени. Нито една част от това издание не може да бъде възпроизвеждана под каквато и да било форма без изричното съгласие на автора.

© Владислав Динков Господинов, автор, 2011

© Виолета Пеева, идеен проект на корицата, 2011

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2011

© Владислав Господинов, фотографии на корицата, 2011

© „Самара“, превод на резюмето на английски, руски, немски и френски език, 2011

© Издателство „Изток-Запад“, 2011

ISBN 978-954-321-951-3

Владислав Господинов

(Н)ЕТИКЕТ И
ВЪЗПИТАНИЕ

С ФОКУС КЪМ
ЮНОШИТЕ

*На моите родители
Румяна и Динко,
на сестра ми
и нейното семейство,
на всички,
които ме подкрепят.
Обичам ви!*

Съдържание

Встъпителни думи	9
Увод	11

Първа глава

Юношеството – характеристики и предизвикателства

1.1. Възможни понятийни и възрастови граници на юношеството	15
1.1.1. Явлението юношество и понятийното му отражение. Юношите тийнейджъри ли са?	15
1.1.2. Био-психо-социални проекции на юношеското развитие	26
1.2. НовиТЕ – Без/Раз/Личните юноши	38

Втора глава

Възпитание и самовъзпитание при юношите – от партньорство за развитие на индивида към саморазвитие на личността

2.1. Възпитанието – съдържателни характеристики и процесуални предизвикателства	51
2.2. Възпитанието при юношите – от „дипломация от висша класа“ към самовъзпитание	62

Трета глава

(Н)Етикет и възпитание при юношите

3.1. Етика, етикет, нетикет – понятийна същност и взаимовръзки	75
3.2. (Н)Етикет и възпитание в контекста на юношеското развитие	94

3.3. Основни проявения и правила	
при юношеския етикет в интернет	104
3.3.1. Възникване, развитие и значение на интернет	104
3.3.2. Електронната поща –	
поява, развитие и етикет при използването ѝ	111
3.3.3. Социалната мрежа –	
поява, развитие и етикет при използването ѝ	125

Четвърта глава

Емпирично изследване на/с/с юноши в контекста на етикета в интернет и възпитанието

4.1. Параметри, организация и провеждане на изследването	153
4.2. Някои резултати от изследването на/с/с юноши –	
ученици и студенти	158
4.2.1. Основни параметри на изследването	158
4.2.2. Анализ на получените резултати	161
4.3. Изследване на/с/с учители	183
4.3.1. Основни параметри на изследването	183
4.3.2. Анализ на получените резултати	185
4.4. Обща скала на (н)етикета	193
4.4.1. Основни параметри на изследването	193
4.4.2. Анализ на получените резултати	194
4.5. Вариант на модел за възпитателно взаимодействие	
с юношите по отношение на етикета в интернет –	
статика и/или трансформация	207
Заклучение	211
Литература и източници от интернет	215
Приложения	221
Резюмета	244
Summary (на английски език)	244
Резюме (на руски език)	245
Zusammenfassung (на немски език)	246
Résumé (на френски език)	247

Най-красивият град на света
е този, в който сме щастливи.
Ерих Мария Ремарк, *Нощ в Лисабон*

Встъпителни думи

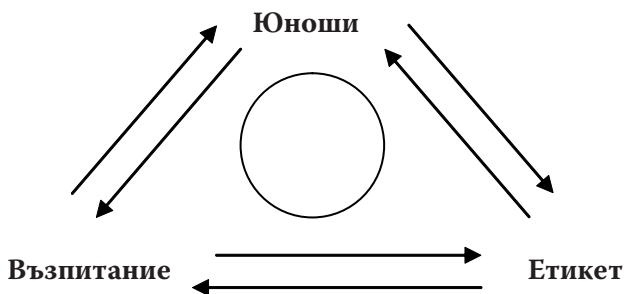
*Усилията и смелостта не са достатъчни,
ако няма цел и насока.
Джон Ф. Кенеди*

Н/Е/Т/ИКЕТ! НЕ, НЕТ (от англ. ез. Net – мрежа, съкратено от Network – компютърна мрежа, както и от Internet – международна компютърна мрежа; използва се /и/ като синоним на интернет), ЕТИКЕТ, НЕТ ЕТИКЕТ, НЕТИКЕТ. При първата среща с думата „нетикет“ вероятно всеки човек е възкликнал или сега го прави: Какво означава тази поредна нова дума в българския език? Наложително ли е да бъде включена в речниковия ни запас? Или например: думата започва с отрицателна частица и следователно явлението, което обозначава, съдържа нещо негативно. И още: свързана е с интернет, но не само... Предизвикателствата, които поражда нетикетът със своето съществуване и проходящо, но неотстъпно и набиращо скорост утвърждаване (или потребност от такова), засягат не само нашата зона на познавателен и емоционален комфорт, но са тясно свързани и с възможността за осигуряване на условия за оптимално развитие и саморазвитие на човека през периода на юношеството. Това всъщност е и сериозен залог за бъдещето на

ЮНОШИТЕ, които освен всичко и най-много, желано или не, звучащо клиширано или не, са и нашето най-непосредствено утре. И както всичко на този свят, така и то не започва и не се появява изведнъж. Изисква засяване, грижи, натрупване, подкрепа, любов..., за да се стигне до прибиране на плодове. То започва от днес, дори от вчера – от това, което даваме (но и получаваме от децата) като

ВЪЗПИТАНИЕ – явлението, процесът, дейността..., откриваща пътища към безбрежната Вселена на взаимоотношенията ни с другите, с другото, не/познатото до момента и провокиращо интереса ни с възможността да ни обогати с ценности – умения, да ни утвърди и да ни даде криле за следващи полети и „открития“ в реалната, във виртуалната, във всяка не/реалност.

Това са основните три пътеки, които образуват, съ-ТВОРЯват фокуса (вкуса) и на общия и споделен посредством тази монография Път (Плод)...

Увод

Човечеството не/усетно пристъпи/подскочи, прескочи не само от един в друг век и от едно в друго хилядолетие, но вече прекрачи и във второто десетилетие от ХХI век и третото хилядолетие. Времето лети, макар и спряло и затаило се във всеки един миг.

Заедно с това, **развитието на съвременната човешка цивилизация** постоянно и повече от обичайното през вековете (като съдържание и динамика) подлага на изпитание възможностите на човека и природата (му) за адаптация. Подобно субективно усещане вероятно съществува и е съществувало у всяко от предходните поколения, епохи и т.н., доколкото развитието предполага доброволно или под натиска на обстоятелствата напускане на зоната на комфорт и впускане във водите на неизвестността, която носи новото. И все пак – научно доказано е, че **времето се забързва** – „за хиляди години Шулман резонансът (сърдечният ритъм) на Земята е бил 7,83 цикъла на секунда. Но от 1980 г. този резонанс се покачва – в момента е 12 цикъла на секунда. Това означава, че времето „бърза“, вместо за 24 часа то изтича за по-малко от 16 часа, а ще стане 12“ [43, с. 31].

Ключовият момент, провокиращ подобна, но с доста по-сериозни мащаби ситуация днес, е **революцията в развитието на технологиите** и особено на информационните и комуникационните, на която сме свидетели през последните над 20 години (т.нар. дигитална революция). Те непрекъснато се обновяват, създават се нови, а други неизбежно изчезват, за да бъдат „открити“ след време отново, но вероятно в друг вариант. Това от своя страна въвежда нови изисквания във взаимоотношенията между хората – от делничните до строго професионалните. Днес е възможно с едно натискане на копче на клавиатурата или на компютърната мишка да се обменя информация с целия, с глобалния свят – селото, което води в „реалната“ реалност до борсови обрати, революции, съдбовни лични промени... Технологиите проеме-

нят дори бита. По този начин средата, в която пребивава човек, изменя основни негови пространствени и дейностни параметри. Около нас има мобилен компютър, персонален компютър, цифров фотоапарат и камера (включително на компютъра), принтер, скенер, мобилен телефон (също с камера и фотофункция), DVD устройство, Mp3 устройство, 3D очила и образи, цифрова телевизия и/или мултиплекси близо до дома... Безспорно всички тези устройства оптимизират по определен начин и в определена степен живота ни, но също така темповете и възможностите на биологичната еволюция на човека (на възможностите към настоящия момент, които са заложени в човека от природата, от първоизточника на живот) да са адекватни и да допринасят за адаптирането му към новите реалности и включването в тях, определено вече влизат в противоречие със зададения от революцията на технологиите ритъм и това нерядко поражда стрес и редица други негативни явления. Това са **биологичната еволюция** и технологичната революция. Регулацията в това направление посредством социални механизми все още търси точката на относително равновесие, което поради интензивното развитие на технологиите все още не е достигнато или вероятно дори не е приближено.

В този контекст едни от най-засегнатите във всички смислови направления на думата са децата и особено юноши **ТЕ**, които всъщност са сред най-активно ползващите подобни технологии с всички техни предимства и недостатъци. Тези млади хора са най-яркото и **не**/метафорично въплъщение на нашето непосредственото бъдеще, те са утрешните пълноправни участници в социума и заедно с това притежават изключителна гъвкавост. Тя от своя страна е отлична основа и възможност за впечатляващи постижения, при известно съгласувано насочване от страна на различните „облечени“ като фактори на възпитанието субекти и условия.

Подобни и други обстоятелства обосновават поставянето на дневен ред на **необходимостта от установяване на правила** (в случая означавани като нетикет, интернет етикет или етикет в интернет – ключовата технология днес), които да регулират този нов (виртуален – различен по форма – но с много директни проекции към „реалната“ реалност) начин на общуване и функциониране, както и уточняване на основните моменти по отношение

на механизмите за предаването му в рамките на процеса на възпитание. Защото това е част от пътя на „педагогическото оразмеряване на контакта човешка–компютърна система“ [55, с. 79].

И за да е пълна картината, трябва да се добави обстоятелството, че „практиката на използване на информационните и комуникационните технологии в образователен контекст сериозно изпреварва научното ѝ отразяване посредством задълбочени изследвания“ [53, с. III], което създава условия за неблагоприятно развитие както в практикоприложен, така и в научнотеоретичен план.

Посоченото до момента дава достатъчно основания за пристъпване към темата, в която, поставена по този начин, е необходимо да се срещнат, съчетаят, включат, фокусират в едно взаимодействиено единство три много различни на пръв поглед и прочит явления. **Възпитанието**, което е традиционно, утвърдено, свързано със съхраняване, обогатяване и развиване на ценности явление; **юношите** и юношеството, което е свързано с изострена чувствителност и търсене на идентичност, с бунт и противоречивост в развитието – тези (и не само) моменти нерядко провокират възпитанието, и **нетикета**, който още не е в достатъчна степен ясен и достатъчно утвърден.

Първа глава

Юношеството – характеристики и предизвикателства

Може би щастие означава да танцуваш над пропастта.
Ерих Мария Ремарк, *Живот назаем*

1.1. Възможни понятийни и възрастови границы на юношеството

1.1.1. Явлението юношество и понятийното му отражение. Юношите тийнейджъри ли са?

Юношество, тийнейджърство, пубертет, съзряване, „трудна“ възраст, преходна възраст... – всички тези думи се стремят да дадат обяснение на едно и също явление. Те са продукт на различни подходи, езиково развитие, дори мода. Но от (строго) научна гледна точка е необходимо да се приеме и използва една дума за обозначаване на дадено явление. В основните си смислови пунктове тя следва пределно ясно да бъде разбираана, приемана, използвана, утвърждавана в масовото съзнание от съответните специалисти в научните среди и съответно да има статут на понятие (когато това понятие е основно за дадена наука или научно направление – напр. педагогика на юношеството – то придобива най-високия ранг в системата от използвани в научен контекст думи–понятия и се обозначава като категория). В конкретния случай относно понятието юношество е необходимо да се внесат

някои обяснителни шрихи, свързани със същността му – явлението, което обяснява и необходимостта от употребата на думата юношество.

Явлението юношество без съмнение, независимо от начина на назоваването му, е съществувало още от възникването на човечеството. Не са малко примерите за включването на трансформацията, наречена юношество, в най-разнообразни вярвания, ритуали, церемонии и т.н. още при древните хора. Централен момент в подобни ситуации е бил подлагането на юношата/девојката (днес тази дума понякога се използва за обозначаване на представителките на женския пол в периода на юношество) на изпитание и/или предаване на опита (в т.ч. самото изпитание е опит) на общността от себеподобни в нея или извън нея (в специално обособени места или направо сред дивата природа). Това се реализира за определен период от време, който продължава от около един ден, една церемония – съответства напр. на днешния абитуриентски бал – до няколко години. Успешното справяне и преминаване на изпитанието („сертифицира“ се с татуиране на знак, носене на определен атрибут и др.), което е свързано със себепреодоляване, давало на младия човек (дава и до днес, включително при някои племена, които до голяма степен са съхранили начина си на живот през вековете) възможност и легитимира(ло) неговото пълноценно и пълноправно участие в живота на общността със съответния набор от права и отговорности. За тези древни модели на инициация (*от лат. език посвещаване – нерядко извършвано тайно в буквалния смисъл, но се среща и като общо, споделено тайнство – в случая посвещаване във „възрастност“, приобщаване към групата на възрастните, придобиването на техния статус*) свидетелства част от достигналото от тези времена до нас историческо наследство. Особено показателни в този контекст са артефактите, изрисувани от древните по стените на пещери, намиращи се от Европа до Австралия.

В Египет изключително почитана през древността била богинята, изобразявана с котешка (лъвска) глава. Бастет била покровителка на децата и жените – едновременно девствена и заедно с това господарка на удоволствието и насладата [4, 55–56]. В Древен Рим тя също е почитана, но по отношение на юношите основно бежество става Ювентус, на когото е кръстен и едноименният популярен италиански футболен отбор (среща се и като Ювента,

най-близкият гръцки еквивалент е Артемида – в Древна Гърция зрелостта при младежите се е свързвала с пристъпване към военна повинност /ефебство/, а при девойките – с брачни ритуали) [24, с. 5]. Ювентус/Ювента е „богинята на Младостта и по-точно закрилница на подрастващите ... По време на Империята култът към Ювентус служи за учредяване на сдружения на млади хора, „младежки колегии“, формирания, предшествващи военната повинност, върху които се опира императорската политика. Когато юношата намятал мъжката тога, той дарявал монета на богинята“ [19, с. 370]. През републиканския период с думата *iuventus* се обозначава първият конник в цензорския списък, по време на Империята с тази дума се обозначава синът на императора.

Думата юношество за първи път се среща именно в латинския език, използван като универсален в Древността, а в известна степен и смисъл и след това, до днес. В латинския език думата *Iuventas* означава: „1. Младост, юношеска възраст. – 2. а) Младежка сила. б) Юношеска брада, мъх. с) Богиня на младостта“ [38, с. 374]. Всъщност сред боговете най-юношески вид имал бог Дионис, който бил господар на „някои преходни и рационални състояния като мистичния транс“ [69, с. 34]. Обичал да странства и да се забавлява, и да забавлява до забравя и без да мисли за последици от нерядко фриволното си поведение [*пак там*].

През Средновековието юношеството било покрито от расото на Църквата. Всички усилия са били насочени единствено към духовното израстване и приближаване до Бог и неутрализиране на телесното (светското). Светецът–покровител на всички деца при християните е пустинникът св. Стилиан Пафлагонийски Детепазител, чието име идва от глагола „стилоно“ (от грц. език), който означава укрепващ здравето на децата; почита се всяка година на 26 ноември [по <http://bg-patriarshia.bg> към 24.08.2011].

Няколко века по-късно, за да обозначи периода на юношество, Жан-Жак Русо използва думите „второ раждане“. Стенли Хол, определян като „баща“ на системното научно изследване на преходната възраст, пръв поставя остро темата за сексуалното съзряване и неговия смисъл за детското „порастване“ – т.нар. биогенетичен закон... за пръв път в теорията поставя проблема за „кризата“ на възрастта“ [7, 63–64].

В началото на третата третина на XX век бунтовете на младежите и юношите в западните общества и като цяло фокусирането

на вниманието на социума в глобален план към тази част от обществото дават гласък на формиране на нов клон в педагогическата наука, наречен педагогика на юношеството или юногика, която се занимава с изучаване на „педагогическото влияние [поскоро взаимодействие – бел. В.Г.] при човека в юношеска възраст в хода на процеса на личностно самоопределяне [и идентификация – бел. В.Г.] с оглед формиране на социално ориентирано мислене (и адекватно поведение – бел. В.Г.)“ – [по Рожков, М. Педагогическое обеспечение работы с молодежью. Юногика. М., 2008, с. 11].

При изследване в теоретичен план на основните характеристики на юношите като възрастова и социална категория е необходимо преди всичко да бъдат очертани **границите на юношеството** от гледна точка на историческите граници на възникването му като понятие и като период в развитието на личността (както казва една монголска поговорка: „Искаш ли да разбереш новото, изучавай старото“). П. Деларош посочва, че юношеството може да започне преди пубертета, например на десет години при евреите или в Бавария, също и в Атина. Пубертетът, който се свързва с биологичното съзряване, може да настъпи без да е налице социалният и психологически преход, какъвто е юношеството [24, с. 8]. И докато явлението юнощество се появява с възникването на човечеството, а думата юношеска възраст е част от наследството на Древен Рим, то според П. Деларош понятието юнощество се ражда (става популярно, известно за обществото) с Френската революция [пак там, с. 5], когато със закон са били забранени организациите на юношите (например т.нар. башелиери във Франция или Knabenschaft в Швейцария). Юношите през Античността и Средновековието чрез своята организация и ритуали са ограничавали проблемите, свързани с трансформациите през юношеския период (именно като проблеми са се приемали обстоятелствата, свързани със сексуалното съзряване). Самите организации са имали характеристики на политически формации [пак там, с. 5–6]. Пример за това в по-късни времена е организацията за момчета от 10- до 18-годишна възраст „Хитлерова младеж“/„Хитлерови юноши“ (от нем. език Hitler-Jugend) в Германия (1922–1945), чиито девиз е „Кръв и чест“. Или юношеските организации, които се опират на противоположната (в политическото пространство, но също тоталитарна) на нацизма

(фашизма) идеология – комунистическата (социалистическата) – в страните от Източния блок по време на Студената война през втората половина на XX век. В България например това са Димитровската пионерска организация (ДПО) „Септемврийче“ – за деца на възраст 9–14 години (поздравът–девиз тук е: „Бъди готов!“, а отговорът: „Винаги готов!“) и Димитровски комунистически младежки съюз (ДКМС) – за деца над 14 години.

Съхранена до днес е една от най-големите (глобална по обхват – към момента наброява над 28 млн. деца и юноши от почти целия свят) и същевременно популярни организации, която е ориентирана предимно към децата и юношите – скаутското движение. Началото му е поставено от лорд Бейдън-Пауел в Англия през 1907 г. Това движение се базира на ценностите на демокрацията и свободата, но идеята му отново, подобно на всички юношески организации, съществували през вековете, е да насочи огромната енергия на юношите към съответни личностно и социално полезни дейности, които в конкретния случай са свързани с формиране на умения за живот и оцеляване сред природата и възпитано, коректно поведение спрямо другите. Конкретно тези моменти са фиксирани в т.нар. скаутски закон в 10 точки (подобно Десетте Божи заповеди):

1. Скаутът е честен и достоен за доверие.
2. Скаутът е верен на Бога, Отечеството, обществото и семейството си.
3. Скаутът е длъжен да бъде полезен и да помага на другите.
4. Скаутът е приятел на всички и брат на всеки скаут.
5. Скаутът е вежлив и етичен.
6. Скаутът е приятел на животните и опазва околната среда.
7. Скаутът проявява чувство на уважение.
8. Скаутът е весел и с висок дух.
9. Скаутът е пестелив и опазва частната и обществена собственост.
10. Скаутът е чист в мислите думите и делата си
[по <http://scout.bg> към 20.10.2011].

По този начин се цели да се неутрализират и възможностите за негативно развитие и за осигуряване на оптимални условия за плавен преход към зрелостта. Но така или иначе в една или друга степен „от момента на появата си юношеството се приема като

опасно... Самата идея за него [в подобна светлина – бел. В.Г.] се поддържа и захранва благодарение на литературата, а през XX век щафетата се поема от медиите“ [пак там, с. 6 и 7] и „традицията“ юношеството да се приравнява с опасност продължава до днес. Най-краткото представяне на същността на този период е на П. Деларош, който го разглежда като „психична криза, отключена от появата на сексуалната сила при детето и търсеща изход извън рамките на семейството“ [пак там, с. 7]; юношеството „всъщност е търсенето на автономност, търсене, което е трудно поради наличието на противоположната тенденция да останеш дете [пак там, с. 95], и изисква активно съдействие от страна на субектите на педагогическата и психологическата сфера.

Относно задачата да се определят границите на юношеството, решаването ѝ не е лесно, тъй като в научната литература юношеството или периодът на интензивно съзряване на индивида се „движи“ в твърде широки граници, обхващащи диапазона от 8-годишна до 25- (дори 30-) годишна възраст при различните автори. Така например Р. Калиш посочва, че времето от 12- до 21-годишна възраст е преход от детството към отговорностите [по 44, с. 45]. А. Гезел определя възрастта от 10 до 16 години за период на юношество. Хр. Лицов възприема наличието на подготвителен (предпубертетен) период (11–14-годишна възраст), същински (пубертетен) период (продължава приблизително между 15-ата и 18-ата година и се характеризира с бунт срещу всичко, което не е Аз-ът) и период на доусъвършенстване (следпубертетен) период (след 18-годишна възраст) [39, с. 10]. Трион и Лилиентал разграничават юношеството на ранно (12–17 години) и късно (18–30 години) [по 21, с. 101 и 105].

Вероятно основната причина за подобно тълкуване по отношение на възрастовите граници на юношеството може да бъде открита в **процеса на акселерация** (т.е. процеса на по-ранно и по-бързо съзряване на човешкия индивид с всяко следващо поколение). Но темповете на съзряване в отделните сфери на развитие са различни. Все по-очевидна тенденция е разминаването в скоростта на протичане на физическото и психическото съзряване при младите хора. Наблюдава се по-ранно и по-бързо развитие на физиката и по-късно (закъсняващо) съзряване на психичните функции като зрялост на поведението, а не като усвоен обем информация, който от поколение на поколение на-

раства като възрастта, на която започва усвояването му, се снижава. По този начин процесът на физическо съзряване (свързано основно с пробуждане на половата функция) е възможно да започне на 8 години, а психическото съзряване в неговите най-основни измерения да завърши на 25 години. Пример за това е възприемането от някои автори на термина „продължително юношество“, което има смисъл от гледна точка на изместване на горната граница на юношеството към 21-та–24-ата година. Специалистите биолози и невролози считат, че периодът на интензивен растеж на човешкия организъм продължава до 20-годишна възраст (а като цяло завършва към 25-та година), като го свързват с развитието на мускулната и нервната система. Социолозите го свързват с т.нар. закъснели юноши, с което обозначават продължилия повече от обичайно период на придобиване на висше образование (т.нар. Хайделбергски студенти) при млади хора, които са пълнолетни и живеят с родителите си [29, с. 11]. Това е обяснимо до голяма степен с обстоятелството, че „високите изисквания на научно-техническата революция и удължаването на периода на учене и образование забавят възможността за встъпване в самостоятелен трудов живот, което влияе пряко върху социалната зрялост и формирането на личността“ [62, с. 28].

В най-новото издание на „Български тълковен речник“ срещу думата *юноша* е отбелязано: „**младеж** (получер – В.Г.) на възраст от около 15 до 20 години“ [9, с. 1089], а при думата *младеж*: „млад човек, **юноша** (получер – В.Г.), момък“ [*нак там*, с. 458]. Подобно твърдение трудно би могло да се приеме, тъй като излиза (и не само) от параметрите, които обикновено се задават по отношение на юношеството и има звученето на следното: огнището е кандило или ледът е сняг, т.е. явленията са близки, но не са идентични. В случая юношеството се определя посредством друг, следващия, период от развитието на човека – младежкия, който съгласно приетите европейските стандарти продължава до 35-годишна възраст. Двата периода са близки в хронологичен план, преливат един в друг, но имат своята обособеност и интервал от време, през който се реализират характерните за тях особености на базата на неповторимо съчетаване на индивидуалните дадености (като изявени и потенциални такива) и влиянието на средата.

Интересно е виждането на Фр. Долто, според която „няма точно определена възраст за начало на юношеството; съществува само притегателна сила, която увлича младите във вихър, където всеки попада преждевременно или със закъснение, според собствения си ритъм“ [29, с. 7]. От друга страна психолозите днес са ориентирани да свързват юношеството с началото на пубертета (т.е. влагат отчетливо разграничаване на тези две думи), което е все по-рано: юношеството започва на около 12 години и завършва към 30 [Пиер Мал, цит. по 24, с. 8].

В този смисъл друго обстоятелство, затрудняващо определянето на границите на юношеството, е това, че **в научната литература се употребяват различни понятия, обозначаващи периода на интензивно съзряване** (без да се фиксират конкретни времеви измерения – т.е. чрез понятието те индиректно се посочват). Използват се понятия като: **тийнейджър** (от англ. ез. *teenager* – човек на възраст от 13 до 19 години включително, въпреки че в част от държавите с англосаксонско законодателство пълнолетието например като „граница“, която се използва, се достига при навършване на 21 години); **младежи** – обозначава категория лица, намиращи се в период с твърде неясни граници – може да завършват към 30-ата година и дори след това; **пубертет**, – период на интензивно съзряване, и други.

Доколкото записаното в законовите (юридическите) норми като израз на волята на социума е прието за най-правилното (доколкото са отчетени оптимален кръг от интереси) и най-важното следва задължително да се спазва, вероятно най-добре е да се тръгне от **подхода на законотвореца по проблема**. Юристите свързват периода на юношеството и по-точно неговия край с възрастта, на която юношата става съдебно отговорен [29, с. 22]. В международните нормативни актове (например Конвенцията за правата на детето на Организацията на обединените нации от 1989) и в националното законодателство (например Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните от 1958 и последвалите корекции) съществува категорията дете (т.е. лице, ненавършило възраст, след която става пълнолетно), а също малолетни (деца на възраст от 8 навършени до 14 ненавършени години) и непълнолетни (деца на възраст от 14 навършени до 18 ненавършени години – в българското законодателство). **Границата на пълнолетие** е различна в страните по света в зависимост

от специфичните условия в тях, определящи развитието на детето и способността му да разбира свойството и значението на действията си – основен **показател за зрялост** според нормативните актове. Например във Франция ненавършилите 18 години са непълнолетни (долна граница не се определя). В Австрия и Германия законодателната практика в това отношение е както в България. В Русия наказателно отговорни са лица, навършили 16 години, а за някои престъпления с по-висока степен на обществена опасност наказателно отговорни са 14–16-годишните. В Чехия непълнолетни са децата на възраст между 15 и 17 години, в Унгария: 12–17-годишните. В Полша ненавършилите 17 години са непълнолетни. Съдържанието на понятието престъпление също е различно – в САЩ например бягството от дома и неподчинението се водят за престъпление [64, с. 178].

В Наказателния кодекс (НК) на България [47] ясно и точно са определени границите на непълнолетие (14–18 години). Непълнолетните носят наказателна отговорност, ако са могли да разбират свойството и значението на деянието и да ръководят постъпките си (чл. 31, НК) и спрямо тях се прилагат особени правила. Лица, недостигнали 14-годишна възраст, са наказателно неотговорни. Те са малолетни и само част от тях (8–14-годишните) отговарят за извършените простъпки по специалния Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. На малолетните, извършили прояви от всякакъв характер, дори и да съдържат признаци на престъпление, и на непълнолетните за извършените противообществени прояви (бягство от дома, скитничество, аморални прояви и др.) или престъпления, когато са освободени от отговорност по надлежния ред (чл. 61, НК), специални комисии при общините налагат възпитателни мерки [пак там].

Това означава, че **базирането на законодателния подход** по отношение на проблема за времето рамкиране на периода на интензивно съзряване на индивида **предполага възприемане на възрастта 14–18 години**, фиксирана в нормативните актове, с понятието непълнолетие, а лицата в тази възраст – непълнолетни. Трябва да се отчете и тенденцията на увеличаване на продължителността на обучението, на по-ранното начало на периода на интензивното физическо съзряване на индивида, на забавянето на психическото му съзряване в смисъл на зряло (социално) поведение и т.н., които вероятно след време ще доведат до **раз-**

ширяване на законодателната рамка по отношение на периода на непълнолетие (откъм началото и края му, съответно).

В педагогическата теория и практика по-разпространени и по-целесъобразни за употреба понятия за обозначаване на този възрастов период и на лицата, които преминават през него (и той през тях), са понятията юношество и съответно юноши. Те насочват предимно към социалните аспекти в процеса на съзряване и формиране на индивида, с които основно се занимава педагогическата наука. Освен това е необходимо да се направи уточнението, че понятието **горна училищна възраст/средношколска възраст** също насочва към периода 14–18 години и е разпространено и употребявано (това е естествено) в педагогиката и образователната сфера, но насочва вниманието предимно към децата в рамките на тази възраст, посещаващи училище. Понятието юноши е по-широко и обхваща всички деца в този възрастов диапазон (14–18 години), в това число и тези, които не посещават училище – много от тях са с т.нар. девиантно, или с делинквентно поведение, в риск и др. В този смисъл е възможно убедено да се твърди, че съдържанието на **понятието юношество** съответства в най-висока степен на феномена, който обозначава – периода на преход от детството към младежкия период – част от зрелостта. Юношеството е свързващото звено, мост между тях, и засяга възможно най-много аспекти на този преход – например понятието непълнолетие насочва вниманието предимно към юридическия аспект на феномена. За **понятието пубертет** може да се каже, че по съдържание е до голяма степен равностойно на понятието юношество (З. Фройд дори ги разглежда като синоними), но акцентът е по-скоро върху биологическото измерение на процеса. Думата тийнейджърство/тийнейджъри е с чужд произход и дори само основанието за запазване на относителната чистота на българския език, предпазването му от обезличаване и като последващ краен резултат заличаване не предполагат нейното не само научно, но и разговорно утвърждаване; смисълът освен това се разминава с българските условия. Въпреки че тя е най-разпространена в медиите, в масовото съзнание и сред самите юноши. Но както е известно, това че нещо е модерно, не означава че е правилно. Най-често е точно обратното, защото модерното обикновено е преходно, особено когато не се опира на проверена от времето основа.

Представеното по проблема до момента показва че:

- Юношеството е период от индивидуалното развитие, който заема по-особено от гледна точка на реализация, третиране и т.н. място в развитието на човека още от появата му като вид.
- Акселерацията е процес, който осезателно влияе по отношение определяне на границите и хода на юношеския период.
- Подходът на законодателя е основен, но не и достатъчен за определяне на началото и на края на юношеството. Той посочва сърцевината му, времето на най-интензивни промени.
- Юношеският период условно би могъл да се раздели на три етапа:
 - предюношество – от около 8–10-годишна възраст до около 12–14 години – първи признаци на юношеското развитие, свързани предимно с биохимични и съответни морфологични промени;
 - същинско юношество – от около 12–14-годишна възраст до около 19–20 години – време на най-интензивни трансформации, като в началото все още водещи са биологичните, а след това социалните такива;
 - продължаващо юношество – от около 20-до 25-годишна възраст – завършва формирането на базовите характеристики на личността и те биват прецизирани и утвърждавани в хода на взаимодействията на човека.
- Нестандартността на промените е голяма и строго индивидуална, зависима от регионални (етнически, религиозни, културни и т.н.) особености и трудно биха могли да се обхванат от едно понятие. Все пак юношество е понятието, което в максимално възможната степен обхваща спецификата на периода и отговаря на зададеното още в Древността название на този период („...като времеви обхват и като насочващо към биологичните и особено към социалните аспекти на проблемите на тази възрастова категория), поради което е най-целесъобразна употребата му в педагогическата теория и практика (понятието горна училищна възраст/средношколска възраст също следва да се използва, но има по-тесен педагогически смисъл; подходящо също е понятието период на интензивно съзряване), тъй като през този период училището, семейството и други социални феномени имат отговорността да играят една от основните роли в процеса на формиране на юношите“ [18, с. 76].